

Bírálat Szabó Tünde *Emberkép és alakábrázolás Ljudmila Ulickaja prózájában* című akadémiai doktori értekezéséről

Szabó Tünde akadémiai doktori értekezése egy kortárs orosz szerző, Ljudmila Ulickaja kijelölt műveinek (hat regényének és két kisregényének) meghatározott szempontú értelmezésére vállalkozik: érdeklődésének középpontjában, ahogy ezt a cím is jelzi, az emberkép és az alakábrázolás különböző aspektusai állnak. Nem Ulickaja-monográfia tehát, bár esetenként számol életrajz és életmű viszonyával (elsősorban a szerzővel készült interjúkra támaszkodva), ugyanakkor jelentősen több műelemzések egymásutánjánál. Ahogy a bevezetőben leszögezi Szabó Tünde, a célja egy „bahtyini típusú monográfia” volt, amely „nem teljes műértelmezésekből építi fel az életmű interpretációját, hanem egy alapvetőnek tartott poétikai sajátosságot – elkülönültség és összefüzttség kettőssége és az előbbi meghaladására irányuló dinamika – világít meg az életmű különböző darabjainak különböző szempontból történő elemzése révén.” (7-8.) Ebből a kiindulásból, amely abban is megmutatkozik, hogy csaknem minden műelemző fejezetben és alfejezetben több Ulickaja-műről is szó esik, így ugyanaz a regény több szempontból előkerül az értekezés egyes pontjain, következik némi redundancia, de ennek mértéke nem zavaró. Az „összefüzttség” pedig egyszerre érthető az Ulickaja-életműre, az értekezésre magára, ám az egyes művek és az orosz irodalmi hagyomány vonatkozásában is elgondolható. Hiszen Szabó Tünde egyik kiemelt célja, egyben értekezésének legfontosabb eredménye, ahogy innovatív és meggyőző műelemzésekben mutatja meg az Ulickaja-próza kapcsolatát, például, Dosztojevszkij, Puskin vagy Paszternak egyes alkotásaival.

Az Ulickaja-művek intertextuális meghatározottságát Szabó Tünde annak egyik bizonyítékaként is kezeli, hogy a szerző munkássága nem a middle-brow, hanem a magasirodalom körébe tartozik. Ahogy ő fogalmaz: „Disszertációm részben abból a meggyőződésből született, hogy Ulickaja prózájának leglényege éppen ez a rendkívül gazdag, a kultúra minden szférájára kiterjedő, a felszínen nem feltétlenül érzékelhető, de a művek mélystruktúrájával szoros összefüggésben álló utaláshálózat. Részben pedig abból, hogy ez a poétikai sajátosság egy meghatározott emberképpel áll szoros összefüggésben, és tulajdonképpen ez az emberkép teszi oly izgalmassá sokak számára Ulickaja írásait.” (7.) Az értekezés középpontjában álló szerző magasirodalmi státusza a magyar fogadtatásban gyakorlatilag sosem vált kérdésessé, Oroszországban viszont igen. És, az utóbbival kapcsolatban, most ne gondoljunk Ulickaja jelenlegi, emigráns helyzetére, amely nyilvánvalóan meghatározza az oroszországi fogadtatását: bár nem egyszerű erről a kérdéstről megbízható forrásokat találni, olyan híreket olvastam a magyarországi sajtóban, hogy a napjainkban Németországban élő, az Ukrajna elleni orosz agressziót az elsők között elítélő írónőt, más, külföldön letelepedett orosz írókhoz, például Borisz Akunyinhoz és Dmitry Glukhovskyhoz hasonlóan, „külföldi ügynöknek” minősítették, és a könyvtárakban korlátozták a műveikhez való hozzáférést. Sőt, Ulickájától a moszkvai Mengyelejev Orosz Kémiai Műszaki Egyetem a tiszteletbeli professzori címét is visszavonta. Szabó Tünde, igen helyesen, nem érinti ezt a problémakört – bár egyszer említ olyan munkát, Bezrukavaja 2019-es nagydoktori disszertációját, ahol az értekező „érezhető ellenszenvvel viszonyul” Ulickaja ideológiai elkötelezettségéhez, amely, véli Bezrukavaja, közvetlen hatással van művei világára is. A legfrissebb, Oroszországban megjelent írás, amelyikre Szabó Tünde nemcsak hivatkozik, de a koncepcióját is vázolja, egy 2022-es kandidátusi disszertáció, Barnaulból, ez pedig kimondottan poétikai kérdést vizsgál, tehát határozottan táv tartja magát attól az abszurd ideológiai örvénytől, amelybe egyesek Ulickáját igyekeznek belelökni. Az a fanyalgás tehát, amelyet emleget Szabó Tünde, régebbre tehető, viszont számomra kicsit bővebb kifejtést is megért volna, mint amilyet róla az értekezésben kaptam.

Azért is érdekelt volna jobban ez a middle-brow problematika, és a vele együttjáró fanyalgás, mert a kortárs, illetve éppen-nem-kortárs magyar irodalomban is aktuálisnak és megoldatlannak látom a magasirodalomba, illetve a middle-browba sorolást: az Ulickaja életműve körül kialakult bizonytalansághoz leginkább a Szabó Magda körüli recepciós tanácstalanságot tudnám hozzákapcsolni. Legerőteljesebben Szabó Magda kapcsán merült fel ez a kérdés (bár emlegethetnénk ebben a vonatkozásban a természetesen csak bizonyos szempontból egybeterelhető Vámos Miklóst, Békés Pált vagy Grecsó Krisztiánt is), konferenciákon is, de kritikákban, esszékben is. Krusovszky Dénes (akinek aztán az *Akik már nem leszünk sosem* című regényével kapcsolatban is felhozta a kritika a regiszterekbe sorolás problematikusságát) vetette fel egy esszéjében, akkora bajban vagyunk a middle-brow irodalom meghatározásával, hogy még magyar szavunk sincs rá: „Valóban komoly dilemmája ez a magyar irodalomnak, de nemcsak a magyarnak, hanem általában a kisebb irodalmaknak, s azok közül is talán kiemelten a volt keleti blokk irodalmainak, ahol a piac és az irodalom működése hosszú évtizedekig lényegében egyfajta kulturális tervgazdaságként működött – hol lazábban, hol szorosabban, de sohasem egészen szabadon.” (KRUSOVSZKY Dénes, *Mitől boldogtalan a magyar író?* Magyar Narancs, 2018. október 13.) Ulickaja esetében arról ugyan beszélhetünk, hogy az életműve egy korábban „kulturális tervgazdaságként” működő irodalom része: azt viszont semmiképp sem mondhatjuk, hogy ez az irodalom, azaz az orosz, a kisebbek közé tartozna. Ulickaja Magyarországon olyan módon vált kiemelten kedvelt szerzővé, hogy egyértelműen a magas irodalomba pozicionálták, a magyar magas irodalom legelismertebb kiadója, a Magvető, és az értelmezői egyaránt. Oroszországban viszont egyesek nem látják a besorolását ilyen egyértelműnek: ez az ellentét, a hazai és a külföldi megítélés közt, ugyancsak rokonítja őt számomra Szabó Magdával. Krusovszky ugyanis arra is ad magyarázatot, szerinte miért van feszültség Szabó Magda itthoni, értelmezői fogadtatása és a külföldi sikere között: „Szabó Magda világsikerével szemben a hazai kritika fanyalgása vagy Békés Pál «kis prózáiró-fájdalma» tehát ugyanabból a szituációból eredt: sem ők magukat, sem a kiadók őket nem oda pozicionálták, ahová kellett volna, és valami olyan elvárásnak akartak megfelelni (tudatosan vagy tudattalanul), ami lényegében nem volt életszerű. // Szabó Magda külföldön azért nagyon sikeres, mert a nyugati kiadóknak évtizedes gyakorlatuk van a minőségi szórakoztató irodalom piaci képviselőjében. Itthon mindeközben tovább él az az igény, hogy az író teljesítményét a legmagasabb rendű szépirodalomként ismerjék el – aminek a kritika láthatóan nem akar mindenáron megfelelni.” (KRUSOVSZKY, i. h.) Hogy szerintem teljes mértékben igaz van-e Krusovszkynak, arra már nem kívánok kitérni ebben a bírálatban: annyi viszont biztos, hogy Ulickajával kapcsolatban is tanulságos lenne akár azt is megnézni, vajon Nyugat-Európában milyen fogadtatása van, az ottani kiadók hova pozicionálják a műveit. Így talán a magyarországi, valóban kiemelkedő népszerűségének természetét is jobban megértenénk.

A bevezetőben Szabó Tünde egy szerzőpárost idéz: ők az Ulickaja-művek több szintű olvashatóságában látják annak magyarázatát, hogy egyesek kiveszik a magasirodalom köréből. Bogdanova és Kovtun arra figyelmeztetnek, hogy „közel sem mindenki számára érzékelhető és nyílik meg a felszíni, könnyen befogadható, gyakran banális és hangsúlyozottan hétköznapi történetek mögött rejtőző rendkívül gazdag kulturális utalás-hálózat, valamint a művek összetett szerkezete.” (7.) Bár nyilvánvalóan sem ez a szerzőpáros, sem Szabó Tünde nem állítja azt, hogy a gazdag kulturális utaláshálózat önmagában a magasirodalomhoz sorolhatóvá változtatna egy művet, érdekes lenne párhuzamként egy olyan szerzőt megvizsgálni, Borisz Akunyint, akinek a Fandorin-sorozata ugyancsak és szándékoltan igen gazdag különböző szintű utalásokban, az egyes darabok mégis megmaradnak szórakoztató irodalomnak. Ezeket a regényeket is lehet úgy olvasni, hogy a krimiszálra összpontosítunk, és nem figyelünk a

Lermontov-, Dosztojevszkij-, Puskin-párhuzamokra, ugyanakkor komoly tanulmányokat is írhatunk az intertextuális utalásrendszerükről. Igaz, Akunyinnak saját bevallása szerint nem volt más célja, mint hangsúlyozottan a „tömegirodalomba”, vagyis a saját detektívregényeibe behozni a magas irodalmi regiszterhez tartozó műveket: „A tömegirodalomnak az embert nem kiszolgáltatnia kellene, hanem felemelnie. [...] Egyetlen ország sem létezhet szép és produktív kulturális mítosz nélkül. Oroszországnak van is ilyen mítosza, csak nem dolgoztuk még fel kellőképpen. Létezett egy olyan időszak, amikor az orosz kultúra felvirágzott, s amikor kialakult az orosz klasszikus irodalom. Ez fantasztikusan gazdag anyag, amely rendelkezik a maga sajátos esztétikájával, etikájával, s csak az a feladat, hogy mindezt bevigyük a tömegkultúra területére.” (M. NAGY Miklós, *Az orosz Agatha Christie. Beszélgetés Borisz Akunyin íróval, aki igazi sztár lett*, Népszabadság, 2002/103., 30.)

Nem érzem tehát egyértelműnek a gazdag utaláshálózat és a magas irodalomba sorolás kapcsolatát: nyilvánvalóan más Ulickaja és Akunyin intertextualitása, célját és megvalósulását tekintve is, de érdemes lenne alaposan feltérképezni, miben fedezhetőek fel a hasonlóságok és különbségek. Ha jól értem Szabó Tünde következő összegzését, akkor a két szintű olvashatóságot egyesek a middle-browba sorolás feltételének látják: „O. Bogdanova és N. Kovtun az Ulickaja-életművet az elit- és a tömegirodalom között elhelyezkedő middle-literature körébe sorolja, és két stratégiát emel ki, melyek segítségével, véleményük szerint, Ulickaja az olvasóval kommunikál. Egyrészt a szórakoztató szüzsét, amely egészen felszínesen, akár egy szappanopera szintjén is befogadható, másrészt a sűrű utaláshálót, amely klasszikus irodalmi, kulturális és mitológiai kódokat mozgósít, és amelynek felfejtése során az olvasó mintegy alkotótársává válik.” (17.) Nem gondolom, hogy a middle-brow fogalmán ennél hosszabban érdemes volna meg- és elakadni itt: viszont azt talán megvilágító erejű lett volna tisztán látni, Ulickaját illetően is, hogy kiket sorolnak még ide Oroszországban, és mennyire értik ezt a kategóriát másképp, mint például, az angolszász területen – hiszen Szabó Magda példája is mutatja, hogy nem emelhető át olyan könnyen más kultúrákba ez a fogalom, mi is csak próbálkozunk a meghonosításával, egyelőre.

De Akunyint nemcsak emiatt hoztam fel: az elméleti átgondoltsága, az elemzések mélysége, a recepció alapos feltárása miatt egyaránt dicsérhető értekezést amiatt bírálhatónak látom, hogy kissé légtüres térbe helyezi Ulickaja életművét. Pontosabban a vizsgált regényeknek a megelőző irodalmi hagyományhoz való viszonyát árnyaltan mutatja be, arra viszont, hogy miként helyezkednek el a mai orosz irodalom egészében, illetve miként mutatkozhatnak párhuzamaik nyugat-európai vagy akár magyar irodalmi művekkel, alig találunk utalást. De semmiképp sem szeretnék olyat számonkérni az értekezésen, amit a szerzője nem tekintett céljának, pusztán azért, mert engem ez vagy az jobban érdekelne: ugyanakkor maga a disszertáció hívja fel a figyelmet rá, hogy az eddigi recepció is elégtelen ebben a vonatkozásban, mármint a nem orosz kapcsolódások területén. Ahogy a fogadtatás legfőbb szempontjait összegezve Szabó Tünde írja, az egyik fontos irány a „kiemelkedően gazdag kulturális hagyomány aktivizálása a művekben”, és hozzáteszi, hogy: „Ebben a kérdéskörben egyértelműen dominál a mitológiai háttér, valamint az orosz irodalmi pretextusok vizsgálata, és lényegesen kevesebb figyelem irányul az Ulickaja-művek kulturális háttérének két másik bázisára, a nyugat-európai irodalomra és a zsidó hagyományra.” (24.) A zsidó hagyomány vizsgálatára aztán nagyon szép példát kapunk a Jákobot mint „genotípust” megmutató gondolatmenetben, a nyugat-európai irodalomból származó pretextusokkal viszont kissé adós marad a dolgozat.

Természetesen a kortárs orosz irodalmi párhuzamok emlegetésére is bizvást lehetne azt mondani, hogy Ulickaja effajta kapcsolódásainak feltárását nem tekinti feladatának az értekezés szerzője – hozok rá példát, milyen pontokon látom mégis úgy, hogy a horizont szélesítése az Ulickaja-értelmezés összetettebbé tételét is segítené. Amikor, például, Ulickaja realizmusáról esik szó, illetve arról, mennyiben tekinthető a 19. századi realista örökség folytatójának, meg lehetne nézni, hogyan vethető ez az életmű össze az orosz „új realistikával”, mennyiben tér el

tőlük, vagy hol érzékelhetőek hasonlóságok, illetve a recepció felvetette-e már ennek a kapcsolatnak a relevanciáját vagy a lényegtelenességét. Az orosz új realistákkal való összevetés Ulickaja emberképének egyediségét is megmutatná: ahogy olvassuk, nála „abszolút értéként tételeződik az alkotó személyiség, aki hivatásán keresztül a kultúra gyakorlatilag bármely területén a világ Teremtésének folytatója” (149.), illetve: „Ulickaja alkotó hősei abszolút tudatosak a kultúra működését illetően. Ezzel kapcsolatos gondolataikat, mint láttuk, erős állításokban, koncepciókban meg is fogalmazzák, és ezek a gondolatok és koncepciók gyakorlatilag az egész világ működésének megértésére irányulnak.” (171.) Ezzel szemben, mondjuk, Zahar Prilepinnél és Roman Szencsinnél nincs a hősökben semmilyen, a kultúrát érintő tudatosság, csaknem törlődik a múlt, az emlékezet, alkotó személyiséget nem látunk, ahogy azt sem, hogy a kultúra megmentene a hétköznapi világ pusztító valóságától. És ez még akkor is érdekes kontraszt, ha Ulickaja hősei jobbára a szovjet korszakban, míg az orosz új realista regények hősei többnyire a Szovjetunió széthullása után élnek. Egy idézet a *Mert mi jobbak vagyunk* című regényből, Prilepintől: „Most már Szása sem tudta, hogy sok képen ki kicsoda, a nagymama vagy a nagyapa rokonai, esetleg szomszédok, akikkel barátkoztak, vagy mások. Kihalt az egész rokonság, a barátok is kihaltak, az egész soron nincs már ember, aki emlékezne rá, milyen volt nagymama és nagyapapa a háború utáni években.” (Zahar PRILEPIN, *Mert mi jobbak vagyunk*, fordította ABONYI Réka, Budapest, Európa, 2013, 53.) Szencsin regényében, a *Jeltisev családban* pedig az olvasható, hogy az egykor könyvtárosként dolgozó családanyát nemhogy nem védi meg az irodalom, és mindaz, amit korábban olvasott, hanem már pusztán roncsok vannak mindebből a fejében: „Halott és undorító volt a világ, minden apróság elvégzéséhez nagy erőfeszítés kellett – nyomasztotta őket minden, mintha hirtelen nem a Föld nevű bolygón volnának, hanem valami fantasztikus Plutóra csöppentek volna. «Alekszej Tolsztojnak van ilyen regénye? – próbált visszaemlékezni Valentyina Viktorovna a könyvtáros múltjára – vagy Wellsnek?»” (Robert SZENC SIN, *A Jeltisev család*, fordította M. NAGY Miklós, Budapest, Európa, 2015, 153-154.)

A család megsemmisülését tematizáló *Jeltisev család* azért is lehetne több Ulickaja-regény sajátos ellenpontja (miközben nála is látunk széthulló családot, például a *Kukockij eseteiben*), mivel, ahogy ezt Szabó Tünde is megállapítja, az írónőnél szinte nincs családi viszonyrendszeren kívül megmutatott szereplő – és a recepció egyik fontos szólama is Ulickaja családképének vizsgálata. Ugyanakkor teljes joggal állapítja meg Szabó Tünde, hogy az Ulickaja-recepció döntően tematikus-kontextuális kérdések mentén mozog – az ő célja viszont az, hogy ezeken túllépve mélyebb, a tematikus egységeket a művek szerkezetével, az emberképpel kapcsolatba hozó összefüggéseket állapítson meg: „Ezeken a tematikus összetevőkön keresztül egy olyan erő mutatkozik meg a művek világában, amely a hősöket és életútjukat valamiféle nagyobb egységbe kapcsolja. A szerző érdeklődésének középpontjában – az egyedi életutak mellett – ez a nagyobb egység, a minden egyedit a maga számtalan változatában és kapcsolódásával magába foglaló, folytonosságában egészes és egyúttal végtelen emberi jelenség áll.” (150.)

Miközben igen sokat és érdemben tudunk meg arról a disszertációból, hogyan rendeződnek át a családi viszonyok az egyes Ulickaja-regényekben, milyen a szerepe az egyénnek a családban, hogyan jelenik meg és miként függ össze társadalmi jelenségekkel az apátlanság, és még sorolhatnám, a családregény kategóriája kicsit reflektálatlan marad. Abban a vonatkozásban mindenképp, hogy nem kapunk rá választ, mennyiben egyedi az Ulickaja-féle családregény. Ebből a mondatból, például, úgy tűnik, a családregényei egy sémába illeszkednek: „A családregény sémában egy hosszabb életszakasz megjelenítése után kerül át a hangsúly a következő nemzedék képviselőjére, akinek az életében a korábban központi hős már csak elszigetelt epizódokban jelenik meg – ahogy az például Pavel Kukockij és a lánya esetében történik.” (149.) Viszont a családregénynek különféle műfaji változatait látjuk a magyar- és világirodalomban is, tehát kérdéses nekem, melyik sémáról lehet itt szó. Természetesen, ennek

a kérdésnek óriási szakirodalma van, most egyetlen koncepciót idéznék fel, Vári Györgyét, aki, saját bevallása szerint is némileg sematizálva, két markánsan elkülönülő típust különít el a világirodalomban. (VÁRI György, *És beszéld el fiainak* = V. Gy., *Az angyal a részletekben*, Pozsony, Kalligram, 2004, 23-42.) Az európai modell reprezentánsaként a *Buddenbrook-ház*at, a dél-amerikai modell alapesetének pedig a *Száz év magányt* nevezi meg. Kérdés lehet ezek alapján az is, vajon valamelyik modellbe besorolhatóak-e Ulickaja regényei (kiemelten a *Médea és gyermekei*), meg az is, mennyiben tekinthetők a művei a családregegy mint műfaj egyedi változatainak, illetve hogyan alakul ez a műfaj az Ulickaja-életművön belül. Akár egy külön fejezetet is el tudtam volna képzelni a családregegy műfaji problematikájáról, hiszen nagyon értékes megjegyzéseket kapunk az értekezés különböző pontjain, például ezt: „A leghagyományosabb szüzsé-séma, a családregegyek szerkezete a kronológiailag első két regényt, a *Médea és gyermekeit*, illetve a *Kukockij eseteit* jellemzi. Kukockij életútja lineárisan bontakozik ki, s vele párhuzamosan még két nőalaké, Vasziliszáé és Jelenáé. Vasziliszka életrajza a hagiográfia műfaji jegyeit idézi, és mint előtörténet jelenik meg.” (31.)

Vári György idézett tanulmánya nyilvánvalóan magyar olvasóként, a kortárs magyar irodalom olvasási tapasztalata alapján jutott eszembe, hiszen Várinak Nádas Pétertől az *Egy családregegy vége* értelmezése volt az elsődleges célja – az értekezés esetében is nyilvánvaló, hogy, bár Szabó Tünde példás alaposággal ismeri és tárja fel Ulickaja oroszországi recepcióját, a művekbe beépülő orosz irodalmi hagyományt, a művek elemzésekor ő is „magyar olvasó”, vagyis egyszerre használja az orosz eredetit és a magyar fordításukat. Ehhez képest némileg meglepő, hogy az Ulickaja-fordítások elemzéséről külön részfejezet nem születik, pedig egyértelmű, hogy a fordításkritikát Szabó Tünde alaposan elvégezte, elszórtan találunk is erre utaló mondatokat. Persze, az értelmező szempontja nyilván egészen más, mint a fordítóé. Az csak az értelmezőt bántja, ha egy számára fontos motívum kevésbé érzékelhető a fordításban, ahogy ebben a lábjegyzetben olvashatjuk: „A magyar fordításban csak a mű végén szerepel a magyar ekvivalens: «a picsába» (ULICKAJA 2005: 158), a mű elején az orosz szó transliterált változata áll, ami gyengíti a motívum szerepét.” (50.) Másutt is kapunk arra példát, hogy az értelmezés szempontjából a szó szerinti fordításra is szükség van. Egyáltalán nem mindegy, az *Imágó* és a social network analysis összekapcsolásakor ezt olvassuk-e: „az egész világ egyetlen emberen keresztül áll kapcsolatban” (Goretity József fordítása), vagy ezt: „... a világban minden ember egy áttételen/közvetítőn keresztül ismerős”. (Szabó Tünde változata). Egyébként az teljes mértékben helyes eljárás, hogy ott tér ki Szabó Tünde az orosz eredeti és a magyar fordítás közötti különbségre, ahol ennek az értelmezés felől jelentősége van – ugyanakkor, egyfelől, el tudtam volna képzelni egy olyan fejezetet, ahol összegyűjtve kapunk ilyen példákat, az elemzésükkel együtt. Illetve, másfelől, egy esetben maradtam tanácstalan, az *Imágó* című regény fordításánál. Két helyen is előkerül (a 44., illetve a 125. oldalon), hogy a cím eredetileg „zöld sátor” volt: de ez a jelentős módosítás reflektálatlan marad, miként az is kissé kifejtetlen, miért konnotálja a zöld sátor „a halál előtti egyenlőséget, illetve a megbékélés lehetőségét”. (44.) Persze, egy ilyen változtatás messze nem pusztán fordítói elhatározásból történhet, könnyen lehet, hogy a kiadó kérésére járt el így a fordító, és az olvasói figyelem felkeltése, az eladhatóság alapozta meg a döntést. És van olyan felvetés is a disszertációban, ahol az értelmezést elmélyítette volna, ha az eredeti címre és műre erőteljesebben irányítja rá a figyelmet az értekező: nagyon meggyőző a *Szonyecska* és Csehov magyarul *Tündérke* vagy *Aranyoska* címen olvasható novellájának összekapcsolása, de még egyértelműbbé válna a Csehov-hősnő prototípus-jellege, ha az eredeti, orosz címet is megkapjuk, ami *Душечка*, azaz ‘Lelkecske’.

A *Szonyecska*, más fejezetben, olyan összefüggésben is előkerül, hogy benne milyen sémák fedezhetőek fel: „A goethe-i séma közel tiszta formájában jelenik meg *Kukockij eseteinél* korábban keletkezett műben, a *Szonyecska* című kisregény szereplői rendszerében.” Itt a *Vonzások és választások* című regényre utal Szabó Tünde (azt is megmutatva, hogy azért

kapunk nyugat-európai párhuzamokat) – ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy „Szonyecska és Robert Viktorovics lánya, Tánya ugyanaz a szereplőtípus, mint Tánya Kukockaja. A névazonosság nem véletlen, a hős karakterét és környezetét is hasonló elemek alkotják. Ez a Tánya is szerető családban nő fel egyetlen gyerekként, és ő is inkább (művész)értelmiségi apjához kötődik szorosabban, mint az anyjához. Alakjában a szabados szexualitás és a zene ugyanolyan meghatározó tényező, mint Tánya Kukockaja esetében.” (58.) Még lehetne idézni a disszertáció más pontjairól is a sémákra, prototípusokra, ismétlődő szereplő- és szüzsétípusokra irányuló megjegyzéseket. Bármennyire érdekes felfedezések ezek, Ulickaja-olvasóként egy halk kétely is megfogalmazódott bennem: biztosan szerencsés, hogy ennyire ismétlik egymást Ulickaja regényei, szereplői, fordulatai? Kortárs olvasóként, az életművet alakulásában követve vonzó lehet újra meg újra visszatérni az egymáshoz sokban hasonló világokba, az ismerős szereplőtípusokhoz, a megszokott írói fogásokhoz, egymás után olvasva vagy újraolvasva a regényeket viszont Ulickaja több ízben is eléggé önismétlőnek tűnt számomra. Ugyanakkor, véleményem szerint nagyon helyesen, Szabó Tünde disszertációja sem mentes az értékelő mozzanatoktól: már az elemzett művek kiválasztása jelzi az álláspontját az életmű egyes darabjainak esztétikai értékéről. És van olyan is, amikor egyértelművé teszi, hogy a saját álláspontja egy adott regényről nem tér el a kritikusok többségének véleményétől: „Négy évvel az *Orosz lekvár* előtt, 2004-ben jelent meg az író harmadik regénye, az *Odaadó hívetek, Surik*. Fogadtatása vegyes volt, s a regény – különösen az azóta megjelent nagyregények fényében – semmiképpen nem sorolható az életmű kiemelkedő alkotásai közé. Ugyanakkor a Surik-regény, a legtöbb Ulickaja-műhöz hasonlóan, intertextuálisan rendkívül telített, szorosan és összetett módon kapcsolódik az orosz- és a világirodalom jelentős műveihez.” (104.) Ez a bekezdés amiatt is fontos, mert világosan kiderül belőle: Szabó Tünde pontosan látja, önmagában attól, hogy egy regény összetett módon kapcsolódik más, jelentős művekhez, még nem lesz egyértelműen jól sikerült és esztétikailag értékes.

Kiemelnék még néhány, kimondottan inspiratív felfedezést, értelmezési javaslatot az értekezésből: nagyon szerencsésnek találok annak feltárását, hogy a *Kukockij eseteiben* Toma miként válik „hagymahössé”, hogyan tágítható ki az abortusz rémséges eszközeként használt hagyma motivikus hálózata a regényben, és mindez miként hozható kapcsolatba Dosztojevszkij *Karamazov testvérek* című regényével. Összességében nagyon izgalmasnak látom, ahogy azt bizonyítja be, Ulickaja (némileg Nabokovhoz hasonlóan), mennyire sokszor, sokféleképpen írja újra azt a Dosztojevszkijt, akit egyébként többnyire negatív kontextusban emleget. Kimondottan jó az *Ördögök* és az *Imágó* című regények összekapcsolása is, a pillangóvá válás motívumán keresztül: nemcsak az Ulickaja-értést gazdagíthatja, de, mivel rejtett, írói Dosztojevszkij-interpretációként is felfogható, az *Ördögök* értelmezési horizontját is szélesítheti.

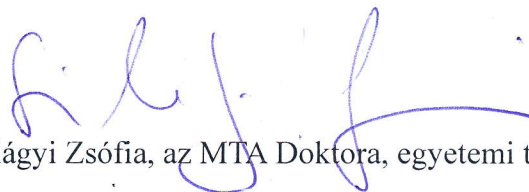
Végezetül néhány, a szerkezetet, a stílust, fogalomhasználatot érintő megjegyzés: ezeket a köteté átdolgozás reményében fogalmazom meg. Sajátos, és nem a legszerencsésebb megoldásnak látom zárófejezetbe tenni az „elméleti keretet”, a következők mellett: az elméleti keretet inkább elől tudnám elképzelni, ennek a fejezetnek a címét átalakítanám, ha mégis itt marad, „elméleti következtetésekké”. A stílust csak néhány helyen éreztem alakítandónak, például itt, különösen a mondatzáró fordultnál: „Megközelítése mindazonáltal rámutat egy fontos problémakörre Ulickaja poétikáját illetően, mégpedig a művek jelentős mértékű átszemiotizáltságára: még azokon a szöveghelyeken is, amelyek realisztikusnak és történelemhűnek tűnnek, maguk az alakok és cselekedeteik is szimbolikusak, lévén, hogy gyakran irodalmi művek során átszűrve vannak megformálva.” (20.) Azt csak néhány helyen éreztem, amit az értekezésben olvashatunk is, hogy a törzsszöveg eredetileg orosz nyelven született meg: „Törzsszövegét az utóbbi hét évben eredetileg orosz nyelven megjelent tanulmányaim részben átdolgozott, részben kiegészített és összefésült változata adja, amit kiegészít egy szakirodalmi áttekintés és az elemzések tapasztalatait egységes elméleti keretbe

foglaló összegzés.” (8.) Például, amikor azt olvasom, hogy „az első szöveg öt regény és egy kisregény alapján összefoglaló jelleggel mutatja ki azokat a szüzséstruktúrákat, amelyek a főhős-státusz relativizálását kísérik”, (25.) ott a *szöveg* alatt voltaképpen *disszertációfejezetet* kell értenem?

Összességében úgy látom, hogy Szabó Tünde értekezése komolyan gazdagítja nemcsak a magyarországi ruszisztikát, de a nemzetközi Ulickaja-értéshez is jelentős hozzájárulás. Elméletileg átgondolt, a kiemelt szempontjai relevánsak, úgy újítja meg számos mű értelmezését, hogy mindeközben érdemi párbeszédbe lép az eddigi recepcióval. Ugyanakkor, miközben nagyon örülnék, ha ez az értekezés könyvvé átdolgozott változatban is megjelenne, fontosnak tartanám a gondolatmenetet némileg kiszabadítani abból a szűköségből, amelybe kissé beleszorult. A klasszikus orosz irodalomhoz és a zsidó hagyományhoz való kapcsolódás megmutatása példaértékű: de megfontolásra javasolnám, különösen, ha egy magyar nyelvű monográfiát képzelünk el, tehát a magyar olvasókat szólítjuk meg, a nyugat-európai irodalomhoz való viszony alaposabb feltárását, és akár néhány távoli, ám annál elgondolkodtatóbb magyar párhuzam megemlítését is.

Szabó Tündét alkalmasnak látom az MTA Doktora cím elnyerésére, az értekezés nyilvános vitára bocsátását határozottan támogatom.

Budapest, 2024. szeptember 6.

Szilágyi Zsófia, az MTA Doktora, egyetemi tanár